

DISKUSIJSKI PRISPEVKI, RAZGOVORI OB REFERATIH, PRIPOMBE IN MNENJA

Prispevka dr. Jožeta Koruza in prof. Albine Lipovec sta samostojna prispevka, ki vsak po svoje na novo osvetlujeta del problematike, etnologija — slavistika. Ker pa sta bila napisana že na osnovi gradiva za naše posvetovanje in se zato neposredno navezujeta na referate, smo ju uvrstili med diskusijske prispevke, kakor sta bila tudi zamišljena.

Jože Koruza

O STIČIŠČIH ETNOLOGIJE, FOLKLORISTIKE IN LITERARNE ZGODOVINE

Zanima me vprašanje odnosa treh strok, etnologije, folkloristike in literarne zgodovine, do skupnega predmeta znanstvenega raziskovanja, do slovstva oziroma literature, različnosti pristopa do tega predmeta, možnosti razmejitve delovnega področja in možnosti za sodelovanje in skupno delo. Glede na to, da se literatura objavlja preko treh medijev, ustnega izvajanja, zapisov in tiska ter da se tudi ohranja na tri načine, v ustnem izročilu, v rokopisih in v knjigah, jo delimo v ustno slovstvo, pismenstvo in književnost, pri čemer zanemarjamo značajsko razliko med strokovnimi literaturami in leposlovjem. S stališča navedene delitve se izkaže kot skupni predmet treh obravnavanih strok predvsem ustno slovstvo oziroma njegov po ustnem izročilu ohranjeni in v zadnjih dveh stoletjih zapisani del, za katerega se je v zadnjih desetletjih uveljavil termin "ljudsko slovstvo" namesto starejšega "narodno pesništvo".

Prvo vprašanje je, kako se tri vede v sodobnem stanju razvoja opredeljujejo do ustnega oziroma do ljudskega slovstva. Etnologija je v zadnjih dveh desetletjih postopoma zapuščala teoretična izhodišča slovenskega narodopisja, kakršno se je kot veda formiralo zlasti med obema svetovnima vojnoma in se predstavilo s kolektivno publikacijo Narodopisje Slovencev. Slavko Kremenšek je s somišljeniki in sodelavci izoblikoval premišljen, enovit in znanstveno utemeljen program sodobne slovenske etnologije, ki je predstavljen tudi v referatu za današnje posvetovanje. Mislím, da ima stroka vso pravico, da si postavi nove mejnike in da zastavi nove smeri raziskovanja, saj se je pri tem naslonila tako na naj sodobnejše zglede v tuji strokovni literaturi, kakor tudi na prvotno etnološko raziskovanje v našem prostoru za razsvetljenstva, ki je bilo določno orientirano na način življenja v posameznih družbenih plasteh. Predvsem je za sodobno slovensko etnologijo bistven premik od preučevanja materialne, socialne in duhovne ljudske kulture k preučevanju celotne strukture kulturnega življenja v nekem prostoru oziroma posameznih njegovih delih v zgodovinskem razvoju. S tem seveda stopa zanimanje za literaturo, pa tudi funkcije ustnega slovstva v kulturnem življenju na obrobje zanimanja oziroma v realna razmerja z drugimi dejavniki kulturnega življenja.

Odnos slovenskega literarnega zgodovinopisja do predmeta slovstva v celoti je evidenten, vendar je razvoj stroke v nekem času povzročil izpad ustnega slovstva iz literarnozgodovinske pozornosti in znanstvenih raziskav. Dasi se stanje v zadnjih desetletjih spreminja in ustno slovstvo ponovno integrira v preučevanju slovenske literarne preteklosti, so še vedno prisotni strokovni pomisleki o potrebi drugačne metodologije za raziskovanje ustnega slovstva kakor za književnost. Zato je na tem mestu potreben kratek ekskurz v zgodovino vede. Slovenska literarna zgodovina je zrasla iz skupka treh ved, ki so se kasneje emancipirale v jezikoslovje, literarno zgodovino in narodopisje. Prvotna integralna veda je imela naziv slovanska filologija in še dandanašnji uporabljamo za stroke, ki so se razvile iz nje, zbirni termin slavistika. Slovanska filologija je kot bolj ali manj enovita stroka obstajala v našem kulturnem prostoru in v njegovih širših okvirih skozi vse XIX. stoletje in še na prag XX. stoletja; v nekaj matičnem avstrijskem prostoru se takšno stanje podaljšuje celo v naš čas. Cepitev v posamezne predmetne in metodološko med seboj zamejene vede se je začela v našem stoletju z usvajanjem pozitivistične metode znanstvenega preučevanja.

Ker se je literarna zgodovina pri svoji emancipaciji izrazito in dosledno usmerila v pozitivizem, je moralo iz literarnozgodovinskega preučevanja odpasti vse, kar ni bilo v nekem času in prostoru fiksirano, kar ni predstavljalo dokument tistega časa. Zato je fenomen ustnega slovstva in z njim vred vse, kar je ohranila ustna tradicija, odpadel iz preučevanja literarne vede. Pri tem se je seveda ustvarjala neka situacija, pri kateri se je preučevanje ustnega slovstva preneslo na takrat širše pojmovano narodopisje,

JOŽE KORUZA

dr. izr. prof., PZE za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta, Ljubljana

kakor ga je začrtal Murko, in se je kasneje vse bolj emancipiralo v smeri neke posebne folkloristike. Takšno stanje je v našem kulturnem prostoru povzročilo nekakšno trojnost preučevanja ustnega slovstva.

Pri tem se najprej odpira vprašanje fenomena ustnega slovstva v nasprotju z zapisanim in natisnjenim slovstvom oz. literaturo. Od romantike dalje se je iz nekega določenega aspekta na literarno preteklost izoblikoval poseben pojem ljudskega slovstva. Z njim se je uveljavila dualistična delitev slovstva na ljudsko in umetno. Ta dvojnost v pojmovanju slovstva se vleče v naš čas in odloča tudi o eksistenci dveh ved, folkloristike in literarne zgodovine. Pri tem se je prav malo razmišljalo o temeljih teoretičnih postavkah, le praktično raziskovalno delo je potekalo na dveh razmejenih področjih glede na predmet preučevanja. Strokovnjaki s tega ali onega področja se tudi niso in se ne sprašujejo po dejanski vlogi in znanstveni fiziognomiji dejanskega utemeljitelja slovenske folkloristike Ivana Grafenauerja, ki je kot izoblikovani literarni zgodovinar zaradi nestrinjanja s pozitivističnim izločanjem ustnega slovstva "emigriral" v folkloristiko (oz. narodopisje), ker je v njej našel možnost za svoje strokovne, bolj ali manj izrazito literarno-zgodovinske aspekte, iz katerih je hotel preučevati tudi tisti del besedne umetnosti, ki ni bil v času nastanka fiksiran. Uveljavil je nove metode preučevanja tega slovstva, ki so ga vodile do takšnih dognanj, da je na njihovem temelju lahko ustno slovstvo spet integriral nazaj v literarnozgodovinsko podobo slovenske slovstvene preteklosti.

Slovenska folkloristika, kakršna je formirana dandanašnji, ni neposredni dedič Grafenauerjevega koncepta preučevanja ustnega slovstva, dasi imajo v njej ključne pozicije njegovi učenci. Stroka se je po drugi svetovni vojni formirala nekoliko drugače. Tako slovenska folkloristika v novejšem času ni zgolj veda o starejšem slovenskem slovstvu, ampak se je uveljavila v treh panogah: kot etnomuzikologija, kot preučevanje ljudskega pripovedovanja in kot teatrologija najstarejših obdobj. V vseh treh smereh je brez posebnih teoretičnih razglabljanj in opredelitev naravnana na specifično preučevanih fenomenov, ljudske pesmi, ljudskega pripovedništva ter šeg in običajev. Ti fenomeni pa niso zgolj ali izrazito literarni, pač pa se njihova slovstvenost v prvem primeru veže vsaj še na glasbo in ples, v drugem na intonacijsko, mimično in gestikulacijsko izražanje, v tretjem primeru pa na vsa navedena umetnostna izrazna sredstva v smislu prvobitnega gledališča oziroma njegovih predoblik. Tako se nam z današnjega stališča drugačne umetnostne diferenciacije vsi ti zgodovinsko prvotni fenomeni umetnostnega ustvarjanja kažejo kot sinkretični (izrazno mnogovrstni) pojavi. Iz teh so se sicer v razvoju osamosvojile posamezne umetnostne panoge v modernem smislu, ob njih pa so se ves čas ohranjale te prvobitne sinkretične oblike umetnostne produkcije in reprodukcije, predvsem v nižjih kulturnih plasteh, zato se nam dandanašnji ti ostanki prvobitnega umetnostnega izražanja kažejo kot ljudska umetnost. Njena specifičnost je torej v sinkretičnosti, zato ji ne morejo do jedra vede, ki se ukvarjajo z modernimi umetnostnimi panogami, pač pa se z njo lahko uspešno ukvarja veda, ki je iz današnjega aspekta interdisciplinarna. Ta lahko preučuje pojave ljudske umetnosti z večdisciplinarnega ali celo celovitega izhodišča. V tem smislu pojmuje predmet in metodo folkloristike več sodobnih strokovnjakov, med njimi ruski folklorist Gusev. Pri nas je folkloristika krenila na to pot bolj v praksi kakor v teoriji, vendar so njene specifične naloge in bodočnost predvsem v tej smeri.

In kakšno naj bi bilo pri tem mesto in kakšna smer slovenistične literarne zgodovine? Na pobudo Grafenauerjevih raziskav in njegove ponovne integracije ustnega slovstva v slovensko literarno zgodovino, se veda vse bolj zaveda potrebe po celovitem pogledu na fenomen, ki ga imenujemo slovstvo, literatura oz. besedna umetnost v širšem razponu pojma, in po vsestranskem preučevanju slovenske slovstvene preteklosti. Posebej je to pomembno za tisto dobo, ko slovenski kreativni človek na področju besedne umetnosti ni bil sposoben ustvarjati pismenstva oziroma književnosti, ker je bil nepismen. In to ne samo predstavnik nekega težko opredeljivega ljudstva, pač predvsem kmet, ampak tudi meščan in celo plemič (zlasti ženski del plemstva). Torej je potreba po vključevanju ustnega slovstva v preučevanju slovenske literature nujna. Pri tem pa se odpira vprašanje, ali je tudi pri nas potrebna delitev na fenomen ustnosti oziroma na sestavine ustne tradicije na eni strani in na vse zapisano ali natisnjeno na drugi, torej na dva bistveno različna predmeta raziskovanja, od katerih se s prvim ukvarja literarna zgodovina, z drugim pa literarna folkloristika. Taka delitev je v navadi pri drugih slovanskih narodih in se kaže tudi na univerzitetni ravni v posebnih katedrah. Pri nas je že Grafenauer, čeprav je metodološko pri svojem delu to delitev do neke mere upošteval, nakazal s sintetično integracijo smer, ki jo kaže nadaljevati in nadgrajevati, ne pa se vračati na pozicije pozitivizma. Če se pri nas ukvarja folkloristika s fenomenom ljudske umetnosti v njeni sinkretični specifičnosti, ni potrebna še posebna veda, ki bi iz tega posebnega in značilnega konteksta luščila slovstvene sestavine in jih ločeno sistematično preučevala. To je naloga sodobno usmerjene literarne vede, ki jo mora zanimati fenomen besedne umetnosti v celoti, ne glede na način, kako se nam je ohranjal. V dobi vsesplošne nepismenosti je bilo ustno izročilo edini možni način ohranjanja literarnih del, in to ne samo pri Slovencih, kasneje pa se je dolgo časa zapisovalo in predvsem tiskalo dosti manj, kakor se je ustvarjalo, pa tudi ohranjalo v ustnem izročilu. Ustno izročilo kot konservator literarnih del v sinkretičnem kontekstu se je v ostankih ohranilo v naš čas, prav tako pa še dandanašnji poznamo obnavljajoče se in nove pojave ustnega slovstva (npr. "mastni" in "politični" vici in ustrezne parodijske popevke), ki se praviloma ne zapisujejo, še manj tiskajo. Zato literarna zgodovina, še manj pa literarna sociologija, kolikor težita k popolnosti, tudi za sodobni literarni položaj ne moreta povsem mimo pojavov ustnega slovstva. Pri tem se mora literarna veda vseskozi zavedati sinkretičnega konteksta tega slovstva, dasi ga preučuje izolirano, kot pogojno slovstveni pojav.

V okviru takšnega pojmovanja predmeta in metodologije posameznih strok, ki se ukvarjajo s slovenskim (ustnim) slovstvom se zastavlja teoretično vprašanje razlik med literarnimi deli, ki so se ohranila v ustnem izročilu, in tistimi, ki so se ohranila v zapisani obliki ali v knjigi. Na še bolj konkretni ravni gre za vprašanje razlik med zapisanimi (ali zvočno posnetimi) besedili, posameznimi ohranjenimi rokopisi in natisnjenimi besedili. Vse kaže, da razlike med ustnim slovstvom, pismenstvom in književnostjo niso tako

velike, kakor jih včasih poudarjamo, predvsem pa, da ločnica med ustnim slovstvom in s pisavo fiksnim slovstvom ni tako odločilna, da bi se morali pojavoma približevati z metodologijo dveh bolj ali manj samostojnih strok. Tudi razlika med pismenstvom in književnostjo ima znatno večjo težo, kakor se je običajno zavedamo, in vendar v literarni zgodovini tu ni bilo temeljnih dilem. Razen tega literarni zgodovinar ne more fenomena ustnega slovstva zamejevati s pojmovnimi okviri folklorističnih terminov ljudsko slovstvo, narodno pesništvo, literarna folklor in podobnimi, marveč mora vsaj izhodiščno dati pojmu ustno slovstvo širši obseg, kakor npr. hrvaška folkloristika, pač v celovitem obsegu pojava ustno objavljene slovnosti. Tako bo predmet preučevanja ali vsaj registracije literarnega zgodovinarja vsak izpričani pojav ustnega slovstva, ne glede na to, ali se je folkloriziral ("ponarodel") ali ne. Seveda pa bo mogel o nekem zgodovinskem pojavu ustnega slovstva soditi predvsem po tistem njegovem reduciranem in modificiranem delu, ki se je ohranil v obliki besedil tako imenovanega ljudskega slovstva, ki so bila zapisana (ali posneta) v XIX. in XX. stoletju. Vse bolj se bomo pa tudi morali zavedati dejstva, da sta naše starejše pismenstvo in književnost vse do začetka XVIII. stoletja bila bodisi zapisi ustno "objavljenega" oz. izvajane slovnosti, ali pa predloge za ustno slovstvo (molitveni in pravni obrazci, vzorčne pridige, pesmi v pesmaricah, besedila iger itd.). Seveda pa te navržene (vendar nikakor ne nepremišljene) trditve zahtevajo še podrobne teoretične in gradivske obdelave.

V nakazanem konceptu treh ved, ki se ukvarjajo s slovenskim slovstvom z različnimi pojmovnimi izhodišči in specifično metodologijo, ni stvarne podlage za medsebojne spore, marveč veliko potrebe za skupno in usklajeno delo. Problematika ostaja tudi v novo postavljenem konceptu slovenske etnologije do neke mere vezana na to stroko. Preučevanje kulturnih pojavov v njihovem funkcionalnem prepletu v neki konkretni družbeni strukturi vključuje tudi ustrezni delež slovnostnih pojavov v teh procesih, in to ne le ustnih in folkloriziranih, ampak tudi pismenskih in knjižnih. V literarno zgodovino je treba vse bolj in vse bolj sistematično vključevati vse oblike ustnega slovstva, posebej še folklorizirane, saj se v njih ohranjajo najstarejši sledovi literarne kreativnosti. Prav tako pa je naloga literarne zgodovine ugotavljanje in interpretiranje različnih interferenc med pojavi ustnega, pismenskega in književnega slovstva, posebej še vplivne izmenjave med tako imenovanim ljudskim slovstvom in njegovo tipološko opozicijo "umetnim" slovstvom od romantike dalje pa do najmlajše sodobnosti. S stališča sinkretičnosti prvobitnih pojavov umetnostnega ustvarjanja, ki imajo pomembno zgodovinsko funkcijo sami po sebi in kot predhodniki novejših umetnostnih panog, pa je potrebna tudi posebna, sintetična veda o tej umetnosti, ki je v novejšem času vse bolj omejena na nižje kulturne plasti in je zato s sodobnega stališča do neke mere zanjo upravičen termin folklor. Taka veda je folkloristika, ki na Slovenskem že izpolnjuje svoje specifično poslanstvo, dasi ga ni teoretično opredelila v celotnem obsegu. Dejansko pa so raziskave na vseh treh področjih usmerjene v nakazane smeri. Potrebna je torej sicer še temeljna teoretična specifikacija posameznih ved glede na predmet in metode, potrebno pa je tudi ob posameznih raziskovalnih problemih kakor v načelnih pogledih pristopati k interdisciplinarnemu soustvarjanju.

Albinca Lipovec

USTNO SLOVSTVO KOT PREDMET ETNOLOŠKE, LITERARNE IN FOLKLORISTIČNE ZNANOSTI

Osvetliti želimo nekatera vprašanja iz sicer raznolike problematike, ki jo referati današnjega posvetovanja predstavljajo.

— Če upoštevamo dosedanj razvoj t. i. humanističnih ved, si ustno izročilo povsem umevno delita etnološka in slovenistična stroka: etnologija ga zaobseže s področjem duhovne kulture, v slovenistiki pa sta obravnavali ljudsko tvornost zgodovina literature in literarna teorija. Ker je izrazilo ustnega izročila jezik — se pravi družben pojav, ki je kompleksnega značaja in v svojem funkcioniranju pokriva najrazličnejša področja življenja, si ustno izročilo poleg jezikoslovja (v sodobnem času zelo razvejane) upravičeno lastijo (in si ga bodo lastile) tudi druge mejne discipline. V jeziku je shranjena zgodovinska izkušnja slovenske davnine in zato je ustno izročilo — tako v umetnostnih kot neumetnostnih sporočilih — zanimivo kot predmet raziskovanja tudi za splošno kulturološko vedo. Narava samega predmeta vsekakor narekuje interdisciplinaren pristop. In če se interdisciplinarnost pokriva z imenom folkloristika, je obstojnost te znanstvene smeri upravičena.

— Zdi se, da bo temeljna razločevalna lastnost fenomena, ki ga imenujemo folklor in obsega področje ljudske besedne umetnosti, prav tradicija. Zelo previdno bo treba raziskati današnje oblike folklorizma. Iščemo ga seveda zato, ker se je v spremenjenih oblikah življenja spremenila tudi funkcija tradicionalne folklorne in prav tako njeni nosilci.

Funkcijski vidik je bil upoštevan, ko je avtor Jurij Fikfak soočal dva reprezentativna žanra množične literarne komunikacije, pravljice v preteklosti in popularnih (šund) romanov v sedanosti. Pri prispevku "Dr roman in pravljica, pričevalca dveh načinov življenja" je bil opažen vidik ustaljenega repertoarja književnih

ALBINCA LIPOVEC

prof., lektorica za češki jezik, PZE za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta, Ljubljana